Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA), Bahar, 2022; (25) 71-101
ISSN: 1308-5069 - E-ISSN: 2149-0651

Roman Dillerinin Ortaya Çıkışına Kadar Latincenin Geçirdiği Evrim

María Jesús HORTA*

Öz

Latince, Roma'da kullanılan bir dil haline gelmesiyle birlikte pek çok bölgeye yayılmış Hint-Avrupa kökenli bir dildir. Doğudaki bölgelerde zorunlu olarak Koine Grekçesiyle bir arada varlığını sürdürürken, batıdaki bölgelerde hegemonyaya dayalı bir dile dönüşmüştür. Ancak Latince hiçbir zaman homojen bir dil olmamış, coğrafi bölgelere, toplumsal sınıflara, bu dili konuşan insanların cinsiyetine, eğitim düzeyine, mesleklerine ya da anadillerine göre pek çok varyantlara sahip olmuştur. Ayrıca Orta Çağ Latincesine erişene kadar yüzyıllar boyunca evrim geçirmiştir ve Rönesans'la birlikte bazı değişikliklere uğrayan bu dil günümüzde hâlâ pek çok eğitim kurumunda öğrenilmektedir. Ancak XI. yüzyıla doğru hızlı bir çöküş dönemine giren Latince, kısa bir süre sonra da, belli bazı yazılı metinlerde kullanılmaya devam etmesine rağmen, konuşma dili olarak kesin bir şekilde ortadan kalkmıştır. Günümüzdeki Roman dilleri, önceleri yalnızca Latince konuşma dilinin varyantları olarak, daha sonra da başlı başına birer dil olarak, Orta Çağ Latincesinden türemişlerdir. Latinceyi öğrenmek, bu dilin nasıl, neden ve ne şekilde bir evrim geçirdiğini bilmek, Roman dillerinin dilbilim açısından işleyişini daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

Anahtar Kelimeler: Latince, türler, varyantlar, evrim, Roman dilleri.

*Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İspanyol Dili ve Edebiyatı A. B. D., İstanbul, Türkiye.
Elmek: hortamj@istanbul.edu.tr
http://orcid.org/0000-0002-4146-005X.

Geliş Tarihi / Received Date: 04.09.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.02.2022

DOI: 10.30767/diledeara.990390

The Evolution of Latin until the Appearance of the Romance Languages

Abstract

Latin is a language of Indo-European origin that eventually spread over many territories being the language of Rome. While in the eastern part of the Mediterranean it had to coexist with classical Greek, in the western part it became the hegemonic language. It was never a homogeneous language, but had numerous variations according to geography, social class, sex, education, profession or mother tongue of the people who spoke it. It also evolved over the centuries, until it led to medieval Latin, which with some variants introduced in the Renaissance, is the Latin that is still studied in many educational centers. By the eleventh century Latin began a rapid decline and soon after disappeared definitively as a spoken language, although it continued to be used in certain written texts. From that medieval Latin emerged the Romance languages, first only as spoken variants and, later, as languages proper. Knowing Latin, knowing how it evolved, why and in what way it evolved, helps us to better understand the linguistic mechanisms of the Romance languages.

Keywords: Latin, types, variants, evolution, Romance languages.

Extended Summary

Latin is a language of Indo-European origin that emerged in the Italian region of Latium and that, as the language of Rome, ended up spreading to numerous territories in Europe, Asia and Africa. While in the eastern Roman provinces it had to live with the enormous impetus of classical Greek (which it failed to overcome as language of culture), in the western provinces it became the hegemonic language. But, like all languages, it was never homogeneous, and had numerous variations depending on the geographic origin, social class, sex, education, profession or mother tongue of the people who spoke it. It also was transformed over the centuries, going through different phases in its evolution. The first Latin or archaic Latin gave way to classical Latin with the establishment of the Republic, a language that remained prosperous until the second century. From that moment on, its syntax began to change little by little until it led on the one hand to the so-called late Latin, which contained numerous influences of colloquial speech, and on the other to ecclesiastical Latin, more simplified and which absorbed many foreign terms, especially from Greek.

After the fall of the Western Roman Empire different kingdoms were founded, ruled by "barbarian" peoples of Germanic origin which, in general, had not been very much Romanized. But Latin did not disappear as the new lords soon became Latinized or, at the very least, accepted it as an official language of instruction in their countries. Inevitably, however, Latin continued to evolve, now more rapidly (as the old political and cultural unity had been lost), especially in its phonology, morphology and lexicon. In the time of the Frankish emperor Charlemagne there was an attempt to "purify" that Latin to restore it to the splendor of the classical era. The linguistic reform that was carried out led to the so-called Carolingian Latin. With some changes introduced by the Humanists of the Renaissance, Latin is still studied today in numerous educational centers around the world, and it also remains the official language of the Vatican.

The Carolingian reformation had a fundamental consequence: it marked a clear difference between the Latin of the literate and the Latin of the illiterate or less educated. From then on, the numerous spoken variants of Latin, which until then were still considered "Latin" proper, began to transform much more rapidly and separate from their mother tongue and among themselves. Towards the eleventh century the

"high" educated Latin began a rapid decline that relegated it to the written language of some documents and died definitively as a spoken language. Then the multiple spoken variants became different languages. These are the languages that we call Romance languages and, in their origin, were many more in number than those that have endured until today.

Giriş

Latince, yaklaşık M.Ö. 1.000 yılından itibaren farklı dalgalar halinde Avrupa'ya ulaşan ve Hint Avrupa dillerinin İE IIIB olarak bilinen bir kolundan çıkmış bir dildir (Rodríguez Adrados 2008: 29-30). Bu kol İtalya Yarımadası'na ulaşınca farklı kökenlere sahip bir dizi başka dille karşılaşmıştır: Bu dillerin çoğunun Hint-Avrupa dili olmadığı neredeyse kesin olarak söylenebilir; ancak bunlar arasında Etrüsk dili gibi bazıları, büyük bir olasılıkla, Hint-Avrupa dillerinin Doğuda yerleşmiş olan daha eski kollarından türemişler ve çok daha önceden buraya gelmişlerdir (Rodríguez Adrados 2008: 34-35).

Gerek Latince gerekse Hint-Avrupa kökenli öteki İtalik dillerin bazıları, İtalya Yarımadası'nın orta ve güney bölgelerinde M.Ö. VIII. yüzyıla doğru ortaya çıkmış olsalar gerek. Latince, Yarımada'nın Latium bölgesinde konuşulan bir dildi ve bu dilin varlığı M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren yazılı olarak belgelenmiş bulunmaktadır (Rodríguez Adrados 2008: 123-124). Latince, ortaya çıkışının ilk yüzyıllarında, Etrüsk dili ve Grekçe (İtalya Yarımadası'nın güneyindeki belli bazı noktalarda kurulmuş bir dizi Grek kolonisinden oluşan Magna Graecia'da kabul edilmiş Koine Grekçesi) gibi, başka halkların dillerinden büyük ölçüde etkilenmişti. Latince, kısa sürede, bugün "klasik Latince alfabesi" dediğimiz ve aslında Grek alfabesinin bir uyarlaması olan bir alfabeyi benimsedi. Etrüskler, Greklerle yürüttükleri ticari ilişkileri sırasında, Magna Graecia'da Grekler tarafından kullanılan bu alfabeyi M.Ö. VIII. yüzyıl sonlarında alıp kullanmaya başlamışlardı. Romalılar da bu alfabeyi Etrüsklerden almışlardı. Elbette bu halkların her biri, özgün alfabenin bir bölümünü değiştirerek, kendi ses ögelerine uyarlamışlar ve Grekçede olmayan daha başka harfleri yaratmışlardı. Ayrıca, Etrüskler yazıyı sağdan sola doğru yazıyor oldukları halde, Grekçede olduğu gibi Latince de soldan sağa

doğru yazılıyordu. Klasik Latince alfabesi VIII. yüzyıla kadar Avrupa ve Asya'nın büyük bir bölümünde kullanılmayı sürdürdüğü gibi (Rodríguez Adrados 2008: 168-170) ayrıca daha pek çok başka dil tarafından da benimsendi.

M.Ö. III. yüzyıldan itibaren, Roma Cumhuriyeti hegemonyasını kurar ve büyük fetihler dönemini başlatırken, Latince de İtalya Yarımadası'ndaki neredeyse tüm dillere baskın çıkmıştı. Bundan birkaç yıl sonra Avrupa'nın batısındaki pek çok dil gerilemeye başlamış ve Hint-Avrupa dili olsun ya da olmasın, bunların pek çoğu kısa bir süre içinde tamamen yok olmuştu (Rodríguez Adrados 2008: 124). Yine de Latince ne Kelt ne de Bask dilini yok edebildiği gibi, Akdeniz'in doğusunda geçerli olan Koine Grekçesine de kendini kabul ettirebilmiş değildi. Bu dillerden ilk ikisi Batı Roma İmparatorluğu'nun belli yörelerine sıkışıp kaldı ve halk ağzında kullanılmayı sürdürdü (bunlardan ikincisi yalnızca Galya'nın bazı küçük vadilerinde ve İber Yarımadası'nın kuzeyinde kaldı)[1]. Üçüncü dil olan Koine Grekçesiyse, Roma'nın egemen olduğu tüm bölgelerdeki eğitimli pek çok Romalı için bir kültür dili olarak varlığını sürdürürken, Mısır'da ve İmparatorluğun doğu bölgelerinde Latincenin yanı sıra yönetimde ikinci bir resmî dil olarak kullanılıyordu. Grekçe pek çok değişimler geçirerek hayatta kalmayı başarıp canlı bir dil olarak günümüze kadar gelebilirken, Latince sonunda ölü, yani hiç kimsenin konuşmadığı bir dile dönüştü. Yine de Latince, Avrupa'nın her yanında yüzyıllar boyunca yazı dili olarak kullanılmayı sürdürdü, öğretilmeye ve öğrenilmeye devam etti. Aslında XVII. yüzyılın sonlarına kadar felsefe ya da diplomatik ilişkiler alanında temel dil olarak kullanılıyordu. Günümüzde bile, anadilleri Roman kökenli olmayan pek çok ülkede okulların, liselerin ve üniversitelerin eğitim programında yer almaktadır ve Katolik Kilisesi'nin resmî dilidir.

1 Baskça ya da *Euskera*, İspanya'nın kuzeyindeki bazı bölgelerde ve Fransa'nın güneybatısında pek çok iniş çıkışlarla hayatta kalmış, Hint-Avrupa dili değildir. Kökeni hâlâ tartışmalıdır. İber dilleriyle ya da Kafkas dilleriyle olası ilişkisi artık kabul görmez olmakla birlikte bu konuda pek çok literatür varlığını sürdürmektedir. Son yıllarda uzmanlar bu dilin kökünü Doğu Avrupa'ya koyma eğilimindedirler, ama Aquitania bölgesinden İspanya'ya ulaşmasının M.Ö. II. yüzyıl sonlarında ya da M.Ö. I. yüzyılın başlarında gerçekleşmiş olduğu sanılmaktadır (Rodríguez Adrados 2008: 146). Günümüzde Baskça, İspanya'nın Özerk Bask ve Navarra bölgelerinin İspanyolcayla birlikte eş resmî dilidir ve aynı zamanda Atlantik Pirenelerı'ndeki Fransız bölgesinde de konuşulmaktadır.

1. Klasik Latince

M.Ö. II. yüzyılda tümüyle sistematize edilmesinin ardından yönetim, hukuk, din, bilim ve edebiyat alanlarındaki tüm Latince metinlerde kullanılan standart dili[2] Klasik Latince olarak adlandırıyoruz. O tarihten önce kullandıkları dili de **Arkaik Latince** olarak adlandırıyoruz. Klasik Latince, yani standart dili, ayrıca eğitimli insanların sosyal yaşamlarında kullandıkları konuşma dili olarak yaklaşık M.S. II. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Ancak Klasik Latince, Latincenin ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren sahip olduğu pek çok varyanttan biriydi (Herman 1975: 9). Bir zamanlar var olmuş ve halen var olan tüm diller gibi Latince de hiçbir zaman homojen bir dil olmamış, bulunduğu coğrafyaya, toplumsal sınıfa, konuşulan kişinin cinsiyetine, eğitim düzeyine, mesleğine v. s. ya da içinde bulunduğu bağlama veya döneme bağlı olarak çok sayıda varyantı bünyesinde barındırmıştır. Demek oluyor ki bizim genel olarak "Klasik Latince" dediğimiz dil, aslında yazılı olarak kullanılması yüzünden fosilleşmiş bir dilden başka bir şey değildir. Ancak dilin bu şekildeki kullanımı çok daha karmaşık bir dilbilimsel gerçeği içinde gizlemiştir.

Bütün bu varyantların varlığı elbette ki bu dili kullanan insanların arasındaki iletişime bir engel oluşturmuyordu, tıpkı modern İngilizcenin çok farklı sosyal katmanlardaki farklı kökenlere sahip, üstelik çoğunlukla ana dili İngilizce olmayan insanlar tarafından konuşulup anlaşılması gibi. Roma İmparatorluğu'nun çok uzak mesafelere yayılması, Latinceyle yan yana var olan başka dillerin etkisi ya da Latincenin canlı bir dil olarak yüzyıllar boyunca kullanılmaya devam etmesi de, uzun bir süre boyunca, bu dili konuşan topluluklar arasında anlaşmayı engellemeye yetecek nedenleri oluşturmadı.

Latincenin ilk başta Roma'nın ve Latium bölgesindeki topraklarının dili olduğu açıktır. Yine de çok kısa bir sürede hızla gerçekleştirilen fetihler, bu dili Avrupa'nın, Kuzey Afrika'nın ve Asya'nın geniş bölgelerindeki pek çok hal-

2 "Standart dil", belli bir dili bir ülkenin ya da bir toplumun norm olarak kabul edilmiş diline dönüştürmek üzere, o dilin bir varyantının seçilmesi, sistematize edilmesi ve kodlanması anlamına gelir.

kın baskın olarak konuştuğu dile dönüştürdü. Ancak bu fetihlerin pekiştirilmesi aynı zamanlarda ve aynı hızda yapılmadığından, Latincenin yerleşmesi de aynı zamanlarda ve aynı hızda gerçekleşmedi. Örneğin, İber Yarımadası Roma'nın M.Ö. II. ve I. yüzyıllar arasında fethettiği Avrupa bölgelerinden biriydi, ama Latinleştirilmesi çok daha yavaş oldu: *Baetica* gibi bazı eyaletlerde hızlı bir Romalılaştırma ve Latinleştirme gerçekleşirken, Yarımada'nın kuzeyi gibi daha başka bölgeleri, İmparator Augustus döneminde (M.Ö. 27-M.S.14) tümüyle fethedilmiş olduğu halde, yüzyıllar sonrasına kadar Roma etkisinin dışında kaldı.

Öte yandan, Latincenin benimsenmesi için nüfusta bir değişikliğe gidilmesi değil, fethedilen bölgelerdeki yerli halkın bu baskın yeni dili öğrenmesi yeğlenmişti. Romalılar fethettikleri yerlerdeki halklarla iyi ilişkiler sürdürmeye, onların geleneklerine ve kültürel özelliklerine saygı göstermeye dikkat ediyorlardı. Bu yüzden de Latince zorla kabul ettirilmiş olmayıp (Herman 1975: 17-18), geri kalan yerel dillerin ilk başlarda ortadan kalkmasına gerek kalmadan yavaş yavaş benimsendi. İlk başlardaki etki, yeni işgal edilen topraklara yerleşen terhis olmuş askerler ve bu topraklara çalışmak üzere gelen görevliler (tüccarlar, defterdarlar, mühendisler, siyasetçiler, yöneticiler vb. gibi) eliyle gerçekleşti. Daha sonraları, eski elit tabaka mensupları, yeni yöneticilere yaklaşmanın ve eski ayrıcalıklarını bir dereceye kadar sürdürmenin yolu olarak hızla Romalılaşma ve Latinleşme eğilimi içine girdiler. Toplumsal sınıfların geri kalanıysa, ancak zamanla ve Roma'nın egemenliği yayıldıkça Latinceyi kabullenmeye başladı. Halkın bu dili kabullenmekte yavaş davranması iki dilli bir toplum yaratmış olsa gerek, zira Roma yönetimiyle ilişkilerde Latince kullanılırken, yerli diller aile ortamında ve yerel ilişkilerde kullanılmayı sürdürüyordu.

Batı Roma İmparatorluğu'nda yaşayan insanlar Latinceyi tek dil olarak ne zaman kullanmaya başladılar? Daha başka nedenlerin yanı sıra, büyük bir olasılıkla bölgelere bağlı olarak farklı zamanlarda gerçekleşmiş olmasından dolayı, bu sorunun cevabını kesin olarak vermek mümkün değil. Roma

egemenliğinin sürdüğü farklı yüzyıllar boyunca her bir bölgede yerli dilleri konuşan insanların genel nüfusa göre yüzdesini bilmiyoruz. Öte yandan, bu dillerin çoğu yazılı dilde kullanılmıyordu ya da çok uzun zaman önce Latince çoğunluğun diline dönüştüğünde yazıda kullanılmaz olmuştu. Ancak bazı uzmanlara göre (bkz. Herman 1975: 19-21) örneğin *Hispania*'da Latince M.S. I. yüzyıldan itibaren ülkenin her yanında geçerli bir dil olmuştu.

İlginç başka bir nokta, farklı kökenlerden gelen dilleri konuşan halkların büyük çoğunluğu tarafından Latincenin öğrenilip benimsenmesinin bu dilin kendi evrimi üzerindeki etkisini değerlendirmek olacaktır. Normal bir durumda, bir ülkede kendi anadilleri olmayan bir dili konuşan kimselerin sayısı genellikle pek fazla olmaz diye düşünürüz; oysa Roma İmparatorluğu'nda anadilleri Latince olmayan kimselerin sayısı çok yüksek olsa gerekti. Bu da aynı yörede iki dilin birden kullanılmasına yüzyıllar boyunca çok sık rastlanması anlamına gelir, çünkü İmparatorluğun her yanında Latincenin benimsenmesi süreci, en azından (yerinden yurdundan edilmiş ve kimi zaman İmparatorluk yönetiminde önemli pozisyonlara erişebilmiş bir toplumsal sınıfı oluşturan köleler de dahil olmak üzere) toplumun alt tabakalarında çok yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Yerli dillerin Latince üzerinde ne gibi bir etkisi olduğunu pek iyi bilmiyoruz, ancak konuşma Latincesi ile yazı dilinde kullanılan Latince arasındaki ve özellikle İmparatorluktaki daha eğitimli kimselerle halkın geri kalanının kullandığı Latince arasında giderek büyüyen farklılığın nedenlerinden birinin de bu etki olması mümkündür.

2. Yanlış adlandırılan "Avam Latincesi" terimi

Avam Latincesi teriminin varlığıyla ilgili gözlemler Rönesans dönemine kadar uzandığı halde, bu ifade, Avrupalı dilbilimcilerin Geç Dönem Latincesi (Bkz. aş.) ile Roman dilleri arasında karşılaştırmalı incelemeler yapmaya başladığı XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar oturmuş değildir. Başlangıçta bu terim Klasik Latincenin karşıtı olarak kullanılıyordu ve Cicero'nun bir

cümlesine[3] dayanılarak yaratılmıştı. Ne var ki günümüzde bu ifade, her şeyden önce anlamındaki belirsizlik nedeniyle, Latin ve Roman Dilleri Filolojileri tarafından en çok tartışılan terimlerden birini oluşturmaktadır: Burada "avam" sözcüğüyle ne demek istenmektedir? XIX. yüzyılda söz konusu dilleri kıyaslayarak bu terimi ortaya atan araştırmacılara göre, Klasik Latince ile Avam Latincesi arasındaki karşıtlık, birbirinden çok farklı iki dil varyantının varlığına işaret etmektedir: Bunlardan birincisi yazılı, edebî ve yapay varyant, ikincisiyse, Roman dillerinin zamanla türeyeceği, konuşulan, canlı ve halka mal olmuş varyanttır (Herman 1975: 12). Avam Latincesinin bu şekilde tanımlanması Romantizm akımının fikirlerinden ve XIX. yüzyıldaki milliyetçilik hareketlerinin itici gücünden büyük ölçüde etkilenmiş ve o zamana kadar dilbilimciler tarafından hor görülen "halk" varyantının yeniden değerlendirilmesi anlamını taşımaktadır. Böylelikle, Klasik Latince tarafından haksız bir biçimde kenara itilmiş, ama aslında Roma İmparatorluğu'nda yaşayan insanların kullandığı canlı bir ifade tarzı olan Avam Latincesi bir tür "halkın dili"ne dönüşmektedir. Bu durum, Avam Latincesinin sonradan farklı Roman dillerinin dal budak vereceği bir gövde olması gerçeğiyle de birleşince, Avam Latincesini yüceltmek için yeterli olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında, "Avam Latincesi" ifadesi ya "konuşma dili", ya da "gündelik konuşma dili" anlamına gelebilir. Ancak aynı zamanda sınırlı bir eğitim almış insanların kullandığı dil olarak da anlaşılabilir. İşte bu terimin belirsizliğinin nedeni de burada yatmaktadır. Yine de aradan zaman geçtikçe bu ifade yeniden küçümseyici bir özellik kazanmıştır, bunun olası nedeni de "avam" sözcüğünün en olumsuz anlamıyla özdeşleştirilmesidir. Bu yüzden de pek çok kişi Avam Latincesinin cahil insanların, hatta halkın marjinal kesiminin kullandığı dil olduğu kanısındadır. Bu terimin sonuçta oturmuş olmasına ve pek çok kitapta yer almasına rağmen, günümüzde konunun uzmanlarından pek

3 Marcus Tullius Cicero (*De Oratore* I, 12) *sermo vulgaris* ifadesini kültürlü sınıfın konuştuğu dilin karşıtı olarak kullanmıştı. Kendisi bu ifadeyi *vulgare genus orationis* şeklinde tanımlıyordu ki bu da "alelâde konuşma dili" şeklinde tercüme edilebilir (Lojendio 1995: 281).

çoğunun bu ifadeyi kullanmaktan kaçınmalarının nedenlerinden biri de budur.

Latince uzmanlarının pek çoğu, Avam Latincesi denilen dilin, Roma İmparatorluğu halkının gündelik konuşma dili, yani farklı toplumsal sınıflar tarafından gündelik hayatta kullanılan dil olarak tanımlanmasının daha doğru olacağını kanısındadır. Bu da mantıksal olarak, içinde bulunulan döneme, toplumsal sınıfa, cinsiyete, coğrafi bölgeye v. s. göre Avam Latincesinin içindeki farklı varyantların varlığına işaret eder. Ayrıca Avam Latincesinin çoğunlukla aile ortamlarında ya da pazar yerleri, lokantalar, vatandaşların gayrıresmî toplantı yerleri vs. gibi belli sosyal alanlarda konuştukları dil olduğu düşünülür. Yazılı olmayan, temelde yalnızca konuşulan, ama aynı zamanda eğitimli kimseler tarafından da kullanılan bir dil olduğu varsayılır. Ancak diğer bazı Latince uzmanlarına göre, Avam Latincesi, Roma kökenli halkın az eğitimli sınıflarının yanı sıra, İmparatorlukta ana dilleri Latince olmayan eyaletlerdeki halklar tarafından da hem konuşulan hem de yazılan bir dildir (Herman 1975: 12). Bu eyaletlerdeki yerli halk Latinceyi yavaş yavaş öğrenmektedir ve büyük bir olasılıkla halkın her bir katmanı bu dile farklı bir biçimde hakimdir; ancak bu insanların dil alanında ürettiklerinin belli bir standartta olmadığını düşünmek de mantıklı görünmektedir.

XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Batı Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılları ve Erken Orta Çağ'daki Latince üzerine yapılan araştırmalarda, daha başka nedenlerin yanı sıra hatırı sayılır miktarda yeni Latince metinlerin ve yazıların ortaya çıkarılmış olması nedeniyle, büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu yeni kaynaklar üzerine yapılan çalışmalar, o dönemlerde kullanılan Latince konusunda daha fazla bilgi edinmemizi sağlamış ve Latincenin yüzyıllar boyunca geçirdiği değişiklikleri görmemize olanak vermiştir. Örneğin, o bulgular üzerinde yapılan incelemeler, o zamana kadar "yabancı" ya da "hatalı" olarak nitelendirilmiş olan pek çok dilbilimsel olgunun, aslında herhangi bir dilin mantıksal olarak geçirdiği evrimin meyveleri olduğunu ortaya koymuştur. Bu dilbilimsel özelliklerin bazıları Latincenin eğitimsiz (ya

da yeterli eğitim almamış) kimseler tarafından kullanılmasına kolaylıkla atfedilebilirken, bazıları daha karmaşık süreçler sonucunda meydana gelmiştir (Herman 1975: 10).

Antik çağda Latincenin nasıl okunduğu, hele hele nasıl konuşulduğu konusunda bilgi sahibi olmadığımızı çoğunlukla unuttuğumuz doğrudur (López 2000: 15), zira Klasik Latincenin ve o dilin varyantlarının konuşulma biçimi hakkında elimizde neredeyse hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Var olan az sayıdaki kaynak, belli bazı eyaletlerde Latincenin telâffuz biçimi hakkında küçük bir grup yazarın birkaç yorumu, bazı Romalı dil bilginlerin[4] kayıtları ve Publius Terentius Afer (M.Ö. 194-159) ile Titus Maccius Plautus'un (M.Ö. 254-184) komedilerinde halkın konuştuğu dili ve Roma'nın kenar mahallelerindeki konuşmaları yansıtmaya çalışan bazı diyaloglardır. Bütün dillerde görüldüğü gibi, İmparatorluğun her bölgesinde fonetik birtakım özelliklerin ya da öteki yerlerdekilerden farklı sözcüklerin ve deyişlerin, yani farklı lehçelerin[5] var olması son derece olasıdır (Bkz. aş.). Ayrıca bir dili konuşan ya da okuyan her bir kişi, aldığı eğitime ve yeteneğine bağlı olarak, standart dilden az çok uzaklaşmış bir bireysel dil kullanır[6]. Bildiğimiz tek şey, VIII. yüzyıldan itibaren Frank İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen reformun ardından, yazılı Latincenin yeniden Klasik Latinceye benzemiş olduğudur, oysa Orta çağın ilk yüzyıllarında bu dil yavaş yavaş bozulup niteliklerini kaybetmekte (López 2000: 15) ve özgün standart normdan ayrılmaktaydı. O yüzyıldan itibaren kültürlü yazı Latincesi ile varyantları arasındaki ayrım hatırı sayılır derecede arttı ve eğitim almamış insanlar için Latince neredeyse kullanılamaz hale geldi. Karolenj reform görmüş Latincesi, yalnızca Frank İmparatorluğu'nda değil

4 Üslûp konusunda kaygı duyan ve çağdaşlarının konuşma ya da yazı dilinde genellikle yaptıkları bazı hataları eserlerinde özetleyen yazarlardan söz ediyoruz. Bunlar arasında Marcus Tullius Cicero, Hippo'lu Augustinus ya da Hieronymus'u sayabiliriz. Gerçek Latince dil uzmanları, yani Latincenin daha doğru konuşma biçimini yaymak amacıyla teorik eserler vermiş olan bazı Romalı yazarlar da bu bölüme girer, örneğin Marcus Aurelius Probus (MS. 20/30-105) ve V. yüzyılda yaşamış olan Sergius gibi, ya da bazı anonim "hata listeleri" de burada sayılabilir (Herman 1975: 35-6).

5 Lehçe, bir dilin (genellikle konuşulan) coğrafi bir varyantıdır. Örneğin, günümüzdeki İspanyolcanın İspanya'nın farklı bölgelerinde konuşulan pek çok lehçesi vardır (Extremadura lehçesi, Doğu Endülüs lehçesi, Batı Endülüs lehçesi, León lehçesi gibi), ayrıca Amerika kıtasında da (Kolombiya, Meksika, Arjantin vb. lehçeleri gibi) farklı lehçeler konuşulur, ama bunların hepsinin aynı dilin içinde yer aldıkları kabul edilir.

6 Bireysel dil, her kişinin bir dili konuşurken kullandığı özel ifade biçimidir.

Avrupa'nın bütününde halkın büyük bir çoğunluğu için artık anlaşılamayan bir dile dönüşmüştü. İşte bu farklılık Roman dillerinin ortaya çıkmasına olanak verdi: Bunlar büyük bir olasılıkla zaten ilk adımlarını atmış olan, ama Latinceden farklı diller olarak henüz kabul görmemiş olan dillerdi.

Öte yandan pek çok uzman, herhangi bir "konuşma Latincesi"ni otomatik olarak "Avam Latincesi" diye tanımlamamız gerektiği kanısında: Çünkü birincisi, yüzyıllar boyunca herhalde yazılı Klasik Latinceye çok yakın bir dili kullanan elit bir tabaka vardı; ikincisi, daha önce de belirttiğimiz gibi, (ne konuşulan ne de yazılan bir dil olan) Latince aradan geçen zaman boyunca hep aynı olmamış, pek çok varyantı içinde barındırmıştı. Ayrıca yazılı dil de, az sayıda olmakla birlikte pek çok değişime uğradı. Öte yandan konuşma Latincesinin herhangi bir varyantının çok sayıda kaba sözcük kullanmış olduğunu düşünmek mantık dışı olmaz, ancak bu da konuşma Latincenin, kelimenin olumsuz anlamıyla "avam", yani kaba bir dil olduğu anlamına gelmez. Konuşma dili ile yazıda kullanılan dil arasındaki mesafe hiçbir zaman aşılamaz olmasa gerek, en azından Geç İmparatorluk döneminde ve Erken Dönem Orta Çağ'ın ilk yüzyıllarında olmaması gerekiyordu. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi, VIII. yüzyılın ortalarına kadar gerçekten anlaşılmazlık durumları her halde olmamıştır.

Eğer "Avam Latincesi" deyince gündelik konuşma dilini ya da yeterli eğitim almamış ve çoğunlukla farklı anadillere sahip kimselerin konuştuğu dili kastediyorsak, o halde bu Latincenin (Roma Cumhuriyeti döneminde) edebî ya da Klasik Latincenin oturduğu andan itibaren var olduğunu ve Latincenin artık yaşayan bir dil olmaktan çıktığını, yani konuşulan kimse kalmadığı zaman ortadan kaybolduğunu ileri sürebiliriz (Herman 1975: 14). Ancak bu dil hiçbir zaman tek biçimli olmamış, son derece istikrarsız olmuştur. Elimizde tümüyle Avam Latincesiyle yazılmış metinler bulunmamakta, çünkü Romalılar için yazı yazmak Klasik Latinceyi kullanmayı gerektiriyordu, hatta az eğitim almış ama yazı yazmayı bilen kişiler bile klasik normları izlemeye

çalışırlardı. Ama Avam Latincesinden az çok etkilenmiş metinlerden söz edebiliriz (Herman 1975: 15).

3. Geç Latince ve Kilise Latincesi

MS. II. yüzyılın sonlarında ve III. yüzyılın başlarında Klasik Latince gerilemeye başladı: Bu gerileme, edebî üretimin durakladığı ve cümlelerin sözdizimsel yapısında, sözcüklerin morfolojisinde ve kelime hazinesinde ufak tefek değişiklikler yapılmaya başlandığı zamana rastlıyordu. Bu durum, III. yüzyılın sonlarına doğru, İmparatorluğun her yanında kültür hayatını da etkileyen derin bir siyasi-askerî kriz baş gösterdiğinde daha da kötüye gitti. Yaşanan kriz, daha başka şeylerin yanı sıra, eğitim kurumlarının gerilemesine ve farklı eyaletler arasında dil birliğinin daha da bozulmasına yol açarak sonunda Latincenin hızlı ve kesin bir biçimde evrimleşmesine neden oldu. İşte o noktadan itibaren, kimi zaman Avam Latincesiyle karıştırılan Geç Latinceden söz edebiliyoruz.

Bu evrimde pek çok faktör etkili oldu ama Hıristiyanlığın oynadığı rolün katkısı çok büyüktü. İlk Hıristiyanların anadili Latince değil, Aramca, İbranca ya da Grekçeydi, bu yüzden de kutsal metinlerin ilk versiyonları genellikle Grekçe olarak kaleme alınıyordu (López 2000: 25) (elimizdeki en eski metinler parçalar halindedir ve II. yüzyılın ortalarına ya da sonlarına aittir). Aynı tarihlerde *İncil*'in (*Vetus Latina* olarak bilinen) ilk Latince versiyonları ortaya çıkmaya başladı, bunlar Grekçe ve İbrancadan büyük ölçüde etkilenmiş bir Latincenin kullanıldığı ve Grekçeden kelimesi kelimesine yapılmış çevirilerdi (López 2000: 25-26). Bu metinlerde her şeyden önce dinsel mesajın kolaylıkla anlaşılması amacı güdülüyor, bu yüzden de ne dilbilgisine ne de üslûba fazla önem veriliyordu. Dahası, çevirmenlerin çoğunun, genellikle aşağı sınıflara mensup halk için çeviri yapan yetersiz eğitim almış kişiler olması da mümkündür. Dolayısıyla bu metinler çok büyük miktarda "yabancı" sözcük içeriyordu. Bunlarda kullanılan Latince genellikle İncil **Latincesi** olarak bilinir.

Hıristiyanlık yüzyıllar boyunca İmparatorluğun her yanına nispeten yavaş bir tempoda yayılmıştı. Yine de III. yüzyıl boyunca, yaşanan krizin giderek arttığı sıralarda (Bkz. yuk.), büyük bir yayılım gösterdi. Ayrıca IV. yüzyılın başlarında, İmparator I. Konstantin (ö. 337) tarafından çıkarılan *Milano Fermanı* (313) sayesinde yalnızca İmparatorluk tarafından kabul gören bir külte dönüşmekle kalmadı, aynı zamanda en yaygın dinlerden biri olarak pekişmiş de oldu. İşte o sıralarda Hieronymus (ö. 420) *Kitap-ı Mukaddes*'in Latince olarak en önemli çevirisini kaleme aldı. Hieronymus'un çalışması, önce o zamana kadar bilinen *Kitap-ı Mukaddes* metinlerini derlemek ve seçip ayırmak, daha sonra da (382-405 yıllarında) bunların hepsini Latinceye çevirmek şeklinde oldu. Ama hangi Latinceye? Bu çeviride artık yetersiz İncil Latincesi kullanılmamıştı, bunun başlıca nedeni Hieronymus'un Klasik Latinceyi iyi bilen kültürlü bir insan olmasıydı. Yine de kitaptaki düşünceleri ifade etme biçimi, Klasik Latincenin normlarını izlediği halde farklı olacaktı, çünkü bir kez daha dinsel mesajın yayılması ihtiyacı daha ağır basıyordu. Bu yüzden onun çevirisi genellikle *Vulgata* adıyla bilinir, çünkü halkın gündelik hayatta kullandığı dilde yazılmıştır. Bu eser, o zamandan itibaren, Latincenin pek çok yazılı biçimini ve (İncil Latincesi de dahil olmak üzere) çeşitli varyantlarını içeren dilbilimsel bir kavram olan **Kilise Latincesi**ni başlatmış oldu: Bu Latincenin içinde, ilk Hıristiyan yazılarında kullanılan dilden sonra kroniklerin ve farklı yazıların dili ve sonunda Kilise Babaları[7] denilen kişilerin zengin bir üslûpla kaleme alınmış özenli Latincesi yer alır (López, 2000: 26).

Latince uzmanlarının karşılaştıkları sorunlardan biri de, genellikle Avam Latincesi ya da Geç Latince diye adlandırdığımız dilde yazılmış metinlerin büyük bir çoğunluğunun Hıristiyan eserleri olmasıdır. Bu eserler Klasik Latince bakımından sayısız farklılıklar içerir, ancak bu farklılıkların gündelik

7 MS. I. ve VIII. yüzyıllar arasında yaşamış olan bir grup yazara, Hıristiyan din bilginlerine ve piskoposlara bu ad verilir; bunların eserleri Hıristiyanlığın gelişimi için temel nitelik taşımaktadır. Bu kişilerin arasında Hieronymus'u, Romalı yazar Clemens (ö. 97) ile Quintus Septimius Florens Tertulianus'u (ö. yak. 229), teolog İskenderiyeli Origenes'i (ö. yak. 253), İzmirli piskopos Polycarpus'u (ö. yak. 155), Milanolu piskopos Ambrosius'u, Hippolu Augustinius'u (354-430) ya da Papa Gregorius Magnus'u (ö. 604) sayabiliriz.

konuşmanın etkisinden mi, İmparatorluğun son zamanlarında Latincenin geçirdiği evrimden mi, yoksa pek çok yabancı terimi benimseyip sözdizimini sadeleştirme eğilimindeki Kilise Latincesinden gelen bir akımdan mı kaynaklandığını ayırt etmek kolay değildir. Bu anlamdaki bir örnek, *Hispania*lı rahibe Egeria tarafından IV. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış ve dolayısıyla *Vulgata*'yla aynı döneme rastlayan *Peregrinatio ad loca sancta* (*Kutsal Yerlere Hac Yolculuğu*) başlıklı anlatıdır. Egeria'nın kullandığı Latincede, tıpkı *Kitap-ı Mukaddes*'in çevirisinde olduğu gibi, Klasik Latincenin daha sonraki Roman dillerine özgü sözdizimlerine çoğu zaman benzeyen sözdiziminden farklı bir sözdizimi görülmektedir (López 2000: 27-8). Aynı şey, Benedictus (480-547) tarafından manastırlarında kullanılmak üzere kaleme alınmış olan ve VI. yüzyılın başlarına rastlayan *Regula monachorum* (*Keşişler İçin Kurallar*) için de söylenebilir (López 2000: 28). Bu metinlerin o zamanlar o bölgelerde (yani sırasıyla *Hispania*'da ve İtalya Yarımadası'nda) konuşulan Latinceye mi yoksa yalnızca Kilise tarafından yazılan belgelerdeki alışıldık dili mi yansıttığını bilmiyoruz. Kesin olan şey, Avam Latincesini Geç Latinceden ve Kilise Latincesinden ayırt etmenin zor olduğudur; üstelik elimizdeki bu Latince belgeleri Klasik Latinceyle yazılmış olanlarla kıyasladığımızda, IV. yüzyıldan itibaren artık daha sadeleştirilmiş bir sözdizimi kullanıldığıdır.

Bütün bunlar Latincenin homojen bir evrim geçirmemiş olduğu anlamına geliyor: İlk önce sözdizimi giderek değişti ve daha sonra, çok daha yavaş ve farklı biçimlerde, telâffuzu ve morfolojisi değişikliğe uğradı. IV. yüzyıldan sonrasına tarihlenen pek çok metinde artık daha sonraki Roman dillerinin sözdizimine çok yakın bir sözdizimi kullanıldığını görüyoruz, ancak yine Latince sözcükler kullanılmakta. Kilise Latincesi bu sözdiziminin birkaç yüzyıl boyunca kullanılmasına yardımcı oldu, zira IV.-V. yüzyıllar arasında ve neredeyse VIII. yüzyıla kadar önemli bir gelişme görülmedi. Demek oluyor ki, Hıristiyanlık Orta Çağ'ın ilk yüzyılları boyunca kullanılmaya devam eden spesifik bir Geç Latince türünün (olası varyantlarına rağmen) oturmasına yaradı. Batı Roma

İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, ülkenin parçalanması ve toplumun kentlerden kırsal alanlara taşınması sonucu eğitim düzeyinin düşmesiyle, sesbilgisi daha hızlı bir şekilde evrim geçirdi ve halkın kullandığı telâffuz biçimi yaygınlaştı. Yine de morfolojik yapının dönüşümü, okumuş kimselerin direnmesi nedeniyle, daha yavaş bir şekilde gerçekleşti: Büyük bir olasılıkla, onlara göre sözcükler Latinceye "benzemeyi" sürdürürken metinlerin tamamı "Latince olarak yazılıyor"du, bu yüzden de yazılı dilde klasik yazarların kullandıkları terimleri kullanmaya çaba gösteriyorlardı (López 2000: 34-44). Morfolojinin dönüşümü özellikle Orta Çağ'ın ilerleyen yıllarında başladı. O zaman, (IV. yüzyılda) Aelius Donatus ve (VI. yüzyılda) Priscianus Caesariensis tarafından bir araya getirilen Klasik Latince dilbilgisi kurallarının hâlâ öğretilmeye devam etmesine rağmen, bazı okumuş yazmış kimselerin eserleri dışında, metinler çoğunlukla artık yapay bir Latinceyle kaleme alınıyordu (Fradejas 2010: 52).

Kilise'nin sosyal ve özel yaşam üzerindeki ağırlığı *Selanik Fermanı*'ndan (380) sonra hissedilir şekilde artmıştı; bu ferman, bütün Roma İmparatorluğu içinde Hıristiyanlığı (tek istisnası Yahudiler olmak üzere) resmî ve zorunlu din olarak saptıyor, bunun sonucu olarak da *Konstantinopolis Fermanı*'yla (392) çeşitli pagan dinlerinin yasaklandığı duyuruluyordu. İmparator I. Teodosius (379-395) tarafından yayınlanan her iki ferman da, Kilise Latincesinin yalnızca dinsel çevrelerde pekişmesine değil, geri kalan alanlarda da üstünlük kazanmasına yaradı. O noktadan sonra, var olan pek çok eğitim merkezinin, iletişim araçlarındaki ve şehirlerdeki gerileme yüzünden hızlı bir şekilde düşüşe geçti. Aradan bir yüzyıl geçtikten sonra bunların hemen hepsi tamamen yok olmuştu (Rodríguez Adrados 2008: 175). Kilise yeni eğitim merkezleri yaratarak bu boşluğu doldurdu, ancak bunlar eski özgür ve dindışı eğitimden artık uzaklaşmışlardı. VI. yüzyıla doğru Hıristiyanlık edinilmesi mümkün olan tek kültüre dönüşmüş ve Kilise yazılı üretimin tamamını denetim altına almıştı (López 2000: 30).

Romalılar, yalnızca devlet okulları ve özel okullardan geniş bir ağ oluşturmakla ve her türden kütüphaneler kurmakla değil, aynı zamanda bugün

hâlâ kullandığımız sayfalardan oluşan kitapları icat etmek suretiyle de kültürün çok daha büyük alanlara yayılmasına yardımcı oldular. Bu kitapların tam olarak ne zaman üretildiği ve kimler tarafından tasarlandığı bilinmiyor, ama I. yüzyıla doğru ortaya çıkmaya başladılar ve bir sonraki yüzyılda bu üretim artık oldukça yaygınlaşmıştı. O zamana kadar kullanılan malzemeler tabletler, papirüs ya da parşömendi. Romalılar uzun rulolar halinde yazılmış kitapları Greklerden almışlardı, ancak bu ruloların kullanımı, depolanması ve iyi durumda muhafaza edilmesi zordu, üstelik pahalıya mal oluyordu (Vallejo 2019: 75-77). Bu yüzden de gündelik yazılarını (yazıların kolaylıkla silinebileceği şekilde) üstleri balmumuyla kaplı tahta ya da metal tabletlere yazıyorlardı. Metinler sıklıkla birden fazla tableti kaplıyor, bunları torbalarda ya da kutularda muhafaza etmek gerekiyordu. Bir başka yöntem, tabletlerin bir köşesine delik açarak bunları bir halka ya da şeritle birleştirmekti. Bu şekilde birleştirilmiş tabletlere Latincede *codex* (kodeks) deniyordu. Ancak gerçekten devrim yaratan fikir, bu tabletlerin yerine papirüs ya da parşömen sayfalar kullanarak böylelikle bir tür defter oluşturmak oldu. Daha sonraları çok büyük boydaki sayfalar formalar şeklinde katlanmaya, sonra da birkaç forma bütün bir kitap oluşturacak şekilde bir araya getirilip kenarlarından dikilmeye başlandı. En sonunda birinin aklına bu defterleri deriyle kaplanmış tahta kapaklarla koruma fikri geldi (Vallejo 2019: 310-311 ve 349-350).

Bu yeni format, kitapların yaşamını uzatmaya yaradığı gibi muhafaza edilmelerini ve taşınmalarını da kolaylaştırdı. Ayrıca fiyatları da ucuzlamıştı, çünkü artık aynı sayfanın iki yüzüne birden yazı yazılabiliyordu. Ve belli bir paragrafın bulunması da kolaylaşmış oluyordu. Bu durumun mantıksal sonucu olarak okurların sayısı da hatırı sayılır derecede artmış ve kültürün toplumun öteki katmanları arasında yayılması sağlanmıştı. Kodeks denilen bu kitapların meraklıları artmış, hatta kitaplar yeni dinin simgelerinden biri haline gelmişti, çünkü Hıristiyanlar rulo kitapların pagan dinlerdeki ve Yahudiler arasındaki güçlü sembolizminden uzaklaşmayı arzu ediyorlardı (Vallejo

2019: 350 ve 354). Kodeksler III.-V. yüzyıllar arasında önce İmparatorluğun batı bölgelerinde yaygın biçimde kullanılmaya başlandı ve daha sonraları doğuya da yayıldı, ama daha eski öteki formatlarla bir arada var olmayı yine de sürdürdü. Ancak yeni bir format ortaya çıktığı zaman hep olduğu gibi, daha önceki kitapların hepsi kodekslere geçirilmiş değildi ve rulo halinde kalan kitapların büyük bir bölümü sonunda yok olup gitti (Vallejo 2019: 355-357).

4. Orta Çağ Latincesi

Roma İmparatorluğu'nun batıda kalan bölümünün, genel bir terim olarak "barbarlar"ın (yani yabancıların) itici gücünün sonucu olarak V. yüzyılda gerilemeye başlayıp sonunda tamamen çökmesi, İmparatorluğun parçalanmasına ve uzun yıllar boyunca siyasi açıdan son derece istikrarsız kalacak olan farklı ülkelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Yine de bu durum hegemonyanın dili olan Latincenin de yok olmasını gerektirmedi. Çoğunluğu Cermen ya da Kelt olan barbarlar kendi dillerini konuşuyor olmalarına rağmen, Latincenin güçlü çekimine kapılmışlardı. Sonunda barbar halkların pek çoğu kendi dillerini kaybederek tümüyle Latinceyi benimsediler. Daha başkaları Latinceyi yararlı bir yönetim diline dönüştürmüşlerdi, zira yönettikleri halkların çoğu hâlâ Latince konuşuyordu. Öte yandan, Batı Roma İmparatorluğu'nun parçalanması Kilise'yi eskisinden daha da saygın bir konuma yerleştirmeye yaramıştı: Zira Kilise, İmparatorluğun çöküşünden sonra hiç bozulmadan hayatta kalmış tek kurum olduğu gibi, yeni oluşan ülkelerin arasındaki tek ortak unsurdu. Kilise, yeni yöneticilerin imparatorların meşru halefleri olarak kabul edilmelerini sağlamış ve eski Roma topraklarının içinde ve dışında dinin yayılması açısından büyük bir çaba göstermesinin yanı sıra Latincenin (ibadet dili olarak) dünyanın her yanına daha da fazla yayılmasına yardımcı olmuştu.

Orta Çağ'ın başlarında Batı'daki yazılı eserlerin hepsi, çoğu din adamları tarafından yaratılmış olarak, az sayıdaki birkaç metnin dışında, yine Latince yazılmaya devam ediyordu. Ne yazık ki V.-VIII. yüzyıllar arasındaki dönemden kalma metinlerin sayısı hatırı sayılır oranda azdır, bu yüzden de

dilbilgisi konusundaki bilgilerimiz daha önceki dönemlere kıyasla son derece sınırlı kalmıştır. Ancak o yüzyıllarda soyluların ve Kilise'nin ileri gelenlerinin kullandığı dil ile geri kalan nüfusun kullandığı dil arasında giderek daha fazla farklılık olduğu açıktır (Alatorre 1979: 57). Avam Latincesinin V. yüzyıldan itibaren geçirdiği gelişim hakkında çok az bilgiye sahibiz: Yalnızca bir kültür dili olarak Latince yazan yazarların anlattıklarını biliyoruz (Mondéjar 2000: 70). Ancak onların kullandığı bu kültür diline bile gündelik konuşma dillerinden alınma tabirler ya da yöresel deyişler yavaş yavaş girmeye başlamıştı. Böylelikle uzmanlar Avrupa'nın her bir bölgesinde konuşulan Latinceler arasında bazı farklılıklar görmeye başlamışlardır; bunlar barbar halkların dilleriyle olan ilişkilerin doğurduğu farklılıklar olmayıp, Latincenin kendi başına geçirdiği evrimden kaynaklanan farklılıklardır ve sonradan farklı Roman dillerinin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamışlardır (Alatorre 1979: 68-69).

İşte o noktadan itibaren oluşmaya başlayan ve tamamen dinsel unsurlarla dolu olan hibrit (klasik ve barbar karışımı) bir kültür Batı kültürünün temelini oluşturacaktır. VI. yüzyıla doğru Batı'da manastır yaşantısının yaygınlaşması bu kültürün yayılmasına katkıda bulundu, çünkü manastırlar kitapların yazılması, kopyalanması ve korunması konusunda şehirlerde olduğundan çok daha fazla etkinlik gösteren başlıca merkezler haline gelmişlerdi. Keşişler bu konuda eğitim görüyorlardı ve bir kültür dili olarak Latinceye hakimdiler ama aynı zamanda halkın dilini de iyi biliyorlardı. Kilise metinlerindeki Latince, çok az evrim geçirmesine rağmen, zamanla ve kaçınılmaz olarak, her bir yöreye özgü deyişleri içine almaya başlamış ve en yaygın kullanılan unsurları başlangıçta neredeyse algılanamayacak şekilde, ama daha sonraları çok daha fazla sayıda kullanır olmuştu.

III. yüzyılda başlayan kriz kültürel üretimde büyük bir azalmaya neden olmuş ve korunması gereken eserler konusunda daha titiz bir seçim yapılmasını gerektirmişti. Antik Çağ'da yalnızca tekrar tekrar kopyalanan[8] eserler unu-

8 Burada, yayımcılıktaki üretimin, aynı eserin yazıcılar tarafından kopyalanmış birçok nüshasının kullanılmasıyla elle kopyalanarak yapılmasını kastediyoruz.

tulmaktan kurtuldu; pek fazla okunmayan kitaplar kopyalanmıyor (Curtius 1948: 562-563), bu yüzden de yok olup gidiyordu. Yazıcılar tarafından kopyalanmaya devam edilen eserlerin sayısı yaşanan kriz yüzünden son derece sınırlı tutuluyordu ve bu durum önemli bir sonuca yol açtı: Orta Çağ'a kadar gelebilen Grek ve Roma eserlerinin sayısı çok az olmuş ve özgün eserlerin çeşitliliğine erişememişti (Curtius 1948: 563). Buna bir de kütüphanelerin ve tapınakların yok edilmesini ve en fanatik Hıristiyanlar tarafından daha sonraları gerçekleştirilen arındırma harekâtını da katarsak, Orta Çağ'daki kültür merkezlerinin kullandığı Greko-Latin kültür mirasının çok küçük olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra Kilise tüm eğitimi ve kültürel etkinliklerin neredeyse tamamını tekeline aldı. Daha önce de söylediğimiz gibi, dindışı eğitim veren kurumlar yok oldu ve halkın içinde okuyabilen, özellikle de okuması yazması olanların[9] sayısı en aza indirgenmiş oldu. Ancak VIII. yüzyılın sonlarıyla IX. yüzyılın başları arasında bir dizi olay bu durumu değiştirdi. Birincisi, 771 yılında Şarlman (ö. 814) Frankların tek kralı olduktan sonra, dili ve kültürü çok yakından etkileyen bir reform dönemini başlattı. Bu reformların önde gelen itici gücü Benedictus keşişi Yorklu Alcwin'di (ö. 804). Alcwin, Şarlman'ın himayesi altında ve seçkin bir grup kültür adamının işbirliğiyle, bugün "Karolenj Rönesansı" adıyla tanıdığımız bir kültür ve eğitim hareketi başlattı. Bu hareket, krallığın her yanında var olan eğitim kurumlarını gözden geçirip iyileştirmeyle başladı; ayrıca çeşitli sanatlar geliştirildi ve daha sonraları, Frankların çeşitli askerî seferlere çıktıkları ve başka ülkelerde yaratılan ya da korunan kültürlerle temasa geçtikleri aynı sıralarda, çok farklı kökenlerden gelen malzemelerin kullanıldığı özgün eserler meydana getirilmeye başlandı. Bütün bunlar, Kilise mensuplarını gerektiği şekilde eğitecek, ama aynı zamanda ruhban sınıfından olmayan ama krallıktaki

9 Modern dünyamızda herkesin okumayı ve yazmayı aynı zamanda öğrendiğini düşünürüz, çünkü hepimiz öyle öğrenmişizdir. Ancak Antik Çağ'da ve Orta çağda durum böyle değildi. Okuması yazması olmayanların çok yüksek yüzdesinin yanında, yalnızca az sayıdaki kişiler okumayı öğreniyor, daha da azı hem okumayı hem yazmayı öğrenebiliyordu.

yönetim kadrolarında çalışmaya başlayan kimselerin de eğitim alacağı sayısız okulların krallığın her yanında açılmasıyla sonuçlandı. Bu nedenle kitap üretiminde hatırı sayılır bir artış oldu ve eski metinlerin kopyalanmasına ya da korunmasına daha fazla ilgi gösterilmeye başlandı.

İşte o sıralarda, yazı dilinin uzun zamandır aynı kalmasına karşın, yeni metinlerde eski metinlerdekinden biraz farklı bir Latincenin kullanıldığı apaçık ortaya çıktı. Bunun üzerine 781 yılından itibaren kullanılan ve yayılan Latincede etkili bir reform gerçekleştirilmesine karar verildi. Alcwin, *De Orthographia* adlı eserinde yazımda bir değişiklik yapılmasını ve Kilise Latincesinin telâffuzunun "her harf = bir ses" şemasını izleyecek biçimde değiştirilmesini önermesinin yanı sıra (López 2000: 186), daha "arı" (yani Klasik Latinceye daha yakın) bir Latinceye geri dönülmesini gerektiren bir dizi önlemi de ortaya koydu. Ayrıca kitapların biçimlerine de bazı değişiklikler getirildi ve yeni tür bir italik yazı yaratıldı. Bütün bu dilbilim reformları, genelde **Karolenj Latincesi** adıyla bilinen yeni bir Latincenin yaratılmasına yol açtı.

Şarlman, 800 yılında Papa III. Leo tarafından imparator ilan edilip taç giymesinin ardından, Kilise'yle birlikte yaptığı bir manevra sonucunda, geri kalan Avrupa ülkelerinin karşısına eski Batı Roma İmparatorluğu'nun doğal varisi olarak çıktı. Bunun bir amacı da Frank İmparatorluğu'nu "yeniden doğmuş Roma"ya dönüştürmek ve sivil yönetimle Kilise arasındaki gücü pekiştirerek, Bizans İmparatorluğu'nun gücüne karşı koyabilmekti. Bu siyaset kültür reformuna daha da fazla yaradı. Buna paralel olarak Papalardan birçoğu, yolsuzluklarla mücadele etmek, Kilise mensuplarının manevi değerlerini yükseltmek ve eğitimini pekiştirmek ve cahil halkın Hıristiyan mesajını daha iyi anlamasına yardımcı olmak adına Kilise içinde bir başka reform daha gerçekleştirdi. Ancak Papalığın yürüttüğü reform, XI. yüzyıla kadar oturtulamayacak çok daha uzun bir süreç olacaktı. Yine de Kilise ile İmparator arasındaki iyi ilişkiler Karolenj Latincesinin, önceleri yalnızca Frank İmparatorluğu'nda, sonraları daha yavaş bir biçimde Batıdaki tüm Hıristiyan ülkelerde, kilise-

lerde ve manastırlarda hızla kabul edilmesini kolaylaştırdı. Bu durum halkın okuması yazması olmayan ve dinsel törenleri artık anlayamaz hale gelen büyük bir kesimi için ciddi bir sorun oluşturuyordu. Bu mesele ilk kez Mainz Konsili'nin (813) yirmi beş numaralı kararında yer alıyor, burada ruhban sınıfına mensup olmayıp Karolenj Latincesi olarak verilen vaazları anlamayan kişilerden söz ediliyordu. Bundan da şu sonuca varabiliriz: Şayet halk "o" Latinceyi anlamıyorduysa, bunun nedeni Latinceyi artık anlamaz ve konuşmaz duruma gelmiş olmasıydı (Marcos Marín 1984: 133).

Karolenj Latincesinin Kilise içinde yenilenmesinin en önemli sonuçlarından biri, (yine 813 yılında) Tours Konsili'nin on yedinci kararını çıkarması oldu. Bu kararda, piskoposlarla rahiplerin vaazlarını *rusticam Romanam linguam aut Theodiscam (...) dicuntur*, yani "halk dilinde" vermeleri kabul edilmekle, (ister halk tarafından en çok konuşulan Latince, ister Cermen dili olsun) Roman dillerinin varlığı dolaylı yoldan kabul edilmiş oluyordu (Marcos Marín 1984: 133; Brea 2007: 121). Bu düzenleme, modern uzmanların, IX. yüzyılın başlarında Frank İmparatorluğu'nda ruhban sınıfının ve soylulardan bazılarının arasında yerleşmiş olan üst düzey Latinceyi halkın büyük kesiminin artık anlamadığı sonucunu çıkarmalarına ve o arada halkın artık başka diller konuşmakta olduğunu kabullenmelerine yaradı. Böylelikle Tours Konsili, kültürlü insanların dili olan Latince ile halkın konuştuğu Cermen ya da Roman dilleri arasındaki ayrımın kabul edildiği ânı ortaya koymuş oluyordu. Yani kesin olarak Latince dil âleminde bir kopukluğun gerçekleştiği ve iki farklı dilsel bilincin ortaya çıktığı ânı işaret ediyordu.

Bunun anlamı, VIII. yüzyılın sonlarında Karolenj Latincesinin kullanılmasının, Latince konuşulan ortamdaki sınırların yavaş yavaş küçülmesinde kesin bir rol oynadığıdır. Her ülke ve her bölge bu evrimi farklı bir biçimde yaşadı, ama hepsi de er ya da geç tek bir noktada birleşecekti: Halkın konuştuğu dilin, yazı dili ve Kilise'nin dili olan Latinceden gün geçtikçe uzaklaştığı gerçeğiydi bu. Edebî eserler ve denemeler yine Latince yazılmaya devam et-

tiği halde (bu durum daha yüzyıllar boyunca devam edecekti, çünkü Latince XVII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupalı aydınların[10] arasında mükemmel bir *lingua franca*[11] olarak kullanılacaktı), XI. yüzyıla doğru Avrupa'nın birçok bölgesinde Latince artık ölü bir dile dönüşmüştü. Herhangi bir dilin temel amacının iletişimi sağlamak olduğunu düşünürsek, okunan metinler o dili konuşan kitleler tarafından artık anlaşılmaz olduğunda, Latince bu işlevini kaybetmiş oluyordu. Bu durum Frank İmparatorluğu'nda öteki bölgelerdekinden daha erken dönemde (IX. yüzyılın başlarında) yaşandı; İtalya Yarımadası'nda X. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşirken, İber Yarımadası'nda aynı yüzyılın sonlarına ya da bir sonraki yüzyılın başlarına kadar uzadı (Hermann 1975: 136-138). Bu farklılıklar çeşitli etkenlerden kaynaklanıyordu, ama İtalya ile İspanya'nın daha erken dönemde Romalılaştıkları gerçeğinin yanı sıra, İber Yarımadası'nda Müslüman fethinin ardından yaşanan özel durumu da göz önüne almamız gerekir.

Roman dilleri büyük bir olasılıkla bir süredir zaten etkin durumdaydılar: Uzmanlar, bölgelere göre bazı farklılıklar gösterseler de Orta Çağ'daki Roman dillerinin çoğunun IX. yüzyılın başlarında zaten konuşulduğu kanısındadırlar (Brea 2007: 121). Ancak bu durum, bu dilleri konuşan kimselerin Latinceden farklı dillerde birbirleriyle iletişim kurduklarının gerçekten bilincinde oldukları anlamına gelmez. Onlar herhalde farklılıkları görüyorlar, ama bunun eğitimsiz insanların konuştuğu gündelik bir halk dili olduğunu sanıyorlardı. Bu diller arasındaki farklılıklar normal karşılanıyor ve Latinceden farklı birtakım dillerin varlığının kabul edilmesine yetecek kadar güçlü farklılıklar olmadığı düşünülüyor olsa gerekti. Zaten konuşma diliyle yazı dili arasındaki ayrıma pek çok dilde rastlanır, bu farklılık bazen sesbilgisi açısından ortaya çıkmış olabilir (örneğin yazıları telâffuz edilenden çok farklı olan bugünkü Fransızca ya da İngilizce gibi), bazen de genel anlamdadır (günümüzdeki

10 Bu aydın kişilerin kullandığı Latince genellikle **Hümanist Latince** olarak bilinir.
11 *Lingua franca*, farklı anadillere sahip kimselerin arasında ortak bir iletişim dili olarak kullanılan dildir. Buna örnek olarak günümüzdeki İngilizceyi gösterebiliriz.

Arapçada olduğu gibi). Ancak sonuç olarak Karolenj reformu ve Tours Konsili, kültürlü olsalar da olmasalar da bu dilleri konuşan insanların var olan ayrımı fark etmelerine yaradı. Roman dillerindeki ilk yazılı metinlerin yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlaması da bu zamana rastlar. Ayrıca sözlü bir edebî üretimin de artık var olduğu düşünülebilir (Brea 2007: 121-122).

5. Roman dillerinin doğuşu

Latinceden türemiş tüm dillere **Roman**, **Romans** ya da **Neolatin** diller diyoruz. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Batı Avrupa'da yaşayan insanlar herhalde bir süreden beri hem konuştukları hem de yazdıkları dilin Latince olduğunu sanıyorlardı (Wright 1988: 259). Bu yüzden Roman dillerinin doğuşunu tarihlendirmek imkânsızdır, öte yandan tüm diller için geçerli olan bir sorundur bu. Bir kere, daha önce de söylediğimiz gibi, Latincenin yapısı homojen olarak evrimleşmedi: Önce sözdizimi, daha sonra sesbilgisi, en sonra da morfolojisi değişti ve bütün bu süreç, bölgelere bağlı olarak, III. yüzyılın sonlarından VIII-X. yüzyıllara kadar uzayıp gitti. İkinci olarak, Avrupa'da her bölgedeki Latince farklı bir biçimde evrim geçirdi, çünkü farklı ülkelerde Orta Çağ'daki bölünmeler ve Roma'dan kalma eğitim kurumlarının ortadan kalkması, o zamana kadar var olan kültür birliğini bozarak her ülkedeki Latincenin daha da farklı olmasına ve heterojen bir gelişim yaşanmasına, sonunda farklı Roman dillerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Üçüncü olarak, Orta Çağ'ın ilk yüzyıllarından itibaren Latincenin farklı lehçeleri önem kazanmaya başlamıştı (Fradejas 2010: 89).

Latincenin başlangıcından itibaren bir dizi yöresel farklılıkları ya da lehçeleri oldu. Latincenin ilk lehçeleri Latium bölgesiyle sınırlı kalmıştı, ama bunlar hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Daha sonraları İtalya'nın her yanında Latince lehçeler ortaya çıkmaya başladı, en sonunda da Romalıların egemenliği altında olan toprakların hepsinde lehçeler oluştu. İmparatorluğun her yerinde ortaya çıkan lehçeler hakkında elimizdeki kaynaklar gerçekten

homojen bir yapının asla olmadığını göstermektedir (Hermann 1975: 138). Bu lehçeler farklı unsurlar yüzünden ortaya çıkmıştı: Bunlar, yerel dillerin etkisi, o bölgenin Romalılaştığı belirli zaman dilimi, Romalılaşma hareketinin ne derece güçlü olduğu vb. gibi unsurlardı. Uzmanlar, farklı Roman dillerinin Latincenin Batı Roma İmparatorluğu'nun farklı lehçelerinden, yani her bir coğrafi bölgede geliştirdiği farklı varyantlarından türemiş olabileceklerine inanmaktadırlar (Hermann 1975: 139). Batı Roma İmparatorluğu'nun V. yüzyılda çeşitli siyasi birliklere bölünmesi zaten var olan lehçeleşme eğilimini büsbütün yoğunlaştırmaya yaradı; ancak eğitimli kişilerin yazıda kullandıkları dil uzun bir süre boyunca Geç Latince ile Kilise Latincesi'nin bir karışımı olmayı sürdürdü (Rodríguez Adrados 2008: 175). Lehçelerin güçlenmesinin nedenlerinden biri de Cermen halklarının, en azından ilk başlarda, Latinceyi çok daha basitleştirilmiş bir şekilde kullanmaları oldu. Öte yandan, okulların kapatılmasıyla kuralların getirdiği kısıtlamalar ortadan kalkınca, Latincenin daha hızlı bir şekilde değişmesine yaradı. Karolenj reformu en son yaşanan çalkantı oldu.

VIII. ve IX. yüzyıllar arasındaki süre, dilsel açıdan en karmaşık dönem olurken, aynı zamanda Roman dillerinin ortaya çıkması nedeniyle son derece önemliydi. Latincenin konuşma dili olarak nasıl bir evrim geçirdiği konusunda bir bilgimiz yok, yazılı metinler de bu dönüşümü görmek açısından bize pek yardımcı olmuyor (López 2000: 141). Aşırı bir örnek vermek gerekirse, İber Yarımadası'nda Müslüman fethinden sonraki ilk yıllar boyunca Latince metinlerin sayısında çok büyük bir azalma oldu. Yine de birbirinden çok farklı iki tür metinle karşılaşıyoruz: Bunlardan biri, Klasik Latincenin dilbilgisi kurallarına dayanan, son derece düzgün bir Latincenin kullanıldığı, ama anlaşılması zor olan (genellikle Endülüs'te yaşayan Hıristiyanlar tarafından yazılmış) metinler; öbürü de, dilbilgisi açısından daha hatalı, ama büyük bir olasılıkla konuşma diline daha yakın olan, genellikle kuzey bölgelerde ve daha az eğitim almış kimseler tarafından kaleme alınmış metinler (López

2000: 142). Bu farklılık o dönemde bütün Avrupa'da alışıldık bir şeydi, ama İber Yarımadası'nda Endülüs'ün yaratılmasının ardından gelen kültür farklılığı nedeniyle daha da belirgin olmuştu. Açık olarak bilinmeyen bir şey varsa o da, bu iki tür yazılı dilin artık farklı diller olarak kabul edilip edilmediğidir.

Roman dilleri IX. yüzyıldan itibaren yazılı olarak kullanılmaya başlandı. İlk önce yalnızca yasal özellikteki belgelerde (vasiyetnamelerde, anlaşmalarda, alım-satım belgelerinde) ya da dinsel belgelerde kullanılan bazı kelimeler, kısa cümleler ya da yorumlar şeklinde ortaya çıktı. Daha sonra yine yasal, siyasi ya da dinsel-edebî türde olabilen daha düzgün belgeler kaleme alındı. Başlangıçta Latince metinlerin içine Roman dilinde yalnızca birkaç paragraf dahil ediliyordu, daha sonraları metinlerin tamamı bu yeni dillerde yazılmaya başlandı. Acaba yazarlar Latinceden farklı dillerde yazı yazdıklarının bilincinde miydiler? Büyük bir olasılıkla farkında değillerdi; özellikle de ilk başlarda. Yeni bir morfolojiye göre yazı yazdıklarının ve sözdizimi daha önceki yüzyıllardakine çok benzediği halde farklı bir kelime dağarcığı kullandıklarının farkında gibiydiler (López 2000: 190). Böylece Latince sontakılar yavaş yavaş terk ediliyor ve Klasik Latince terimlerin yerini herkes tarafından bilinen ve daha yaygın kullanılan daha başka Latince terimler alıyordu. Ancak daha da ilginç olan şey, değişimin artık çok daha hızlı ve köklü olduğunun gözlemlenmesidir: X. yüzyılda bütün metinler Latince olarak yazılıyor ve Roman dillerinden pek az ize rastlıyorken, XII. yüzyılın başlarına doğru metinlerin büyük bir çoğunluğu artık Roman dillerindedir (López 2000: 191). Üstelik, bu dillerin birçoğu kendi ülkelerinde artık "resmî" dil kategorisine yükselmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi, bu durum Latince yazı dilinin tümden yok olduğu anlamına gelmez; öte yandan, birkaç yüzyıl boyunca Latin-Roman karışımı hibrit bir dilde yazılmış metinler -özellikle noterler tarafından kaleme alınmış olanlar- üretilmeye devam etti. Roman dillerinin kesin bir itici güç olduğu, XII. yüzyılda, bu dillerde büyük bir edebî eser patlaması yaşandığında ortaya çıkacaktı.

Elimizde en eski metinlerin bulunduğu Roman dili Fransızcadır: *Juraments d'Estrasburg* (842) ve *Séquence de Sainte Eulalie* (882). Daha sonra yine IX. yüzyıldan kalma İtalyanca *Indovinello veronese* elimize ulaşırken, Provensal dilindeki ilk metinler X. yüzyıla aittir (Latince bir şiire ilave edilmiş olan bir *refrain* ya da nakarat ve XI. yüzyıldan kalma birkaç dize). İspanyolcayla yazılmış bilinen en eski metinler XI. yüzyılın sonları ve XII. yüzyılın başlarından kalmadır (Endülüs bölgesinde Arapça ya da İbranca müveşşahların sonuna eklenmiş harceler ve Hıristiyan bölgesinde *Glosas Emilianenses* ile *Glosas Silenses*)[12]. Katalanca yazılmış metinler XI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkar (*Jurament de Radulf Oriol a Ramon IV de Pallars Jussà* [yak. 1047], *Jurament de compareixença* [yak. 1035], *Jurament feudal de fidelitat de Ramon Guillem de Pallars Sobirà a Ramon V de Pallars Jussà* [yak. 1098] ve *Les Homilies d'Organyà*). Ayrıca daha sonra, bir yanda Galiçya dili ve öteki yanda Portekizce olmak üzere ikiye ayrılacak olan Galiçyaca-Portekizce olarak yazılmış ilk metinler (iki erkek kardeş arasındaki iş birliğini hükme bağlayan bir noter belgesi [1175], Joam Soares de Paiva'nın [yak. 1196] *Ora faz ost'o senhor de Navarra* başlıklı güftesi, *Noticia de Torto* [1214], *Testamento de Alfonso II de Portugal* [1214], *Foro del burgo de Castro Caldelas* [1228] ve Foro de Dona Toda [1244]) XII. yüzyıl sonlarıyla XIII. yüzyıl başlarına aittir. Ancak unutmamalıyız ki bu metinler yazılan ilk metinler değil, günümüze ulaşmış en eski metinlerdir, Roman dillerinin dağınık bir biçimde daha önceleri de yazılmış olması mümkündür.

İlk başta ortaya çıkan ilk Roman dillerinin sayısı günümüzdekinden çok daha fazlaydı, bunların çoğu ya zamanla kayboldu, ya başka dillerle birleşti ya da farklı lehçelere dönüştü. Bu dillerin hepsi Batı Avrupa'da (bugünkü İtalya, Fransa, İspanya, Portekiz, Belçika, İsviçre ve Lüksemburg'da), Britanya Adaları'nda, Afrika'nın kuzeyinde (Fas'tan Tunus'a kadar uzanan Roma

12 Aslında harceler Endülüs'te konuşulan Roman dilinde, her iki *Glosas* da Navarra-Aragón dilinde yazılmıştır; bu iki Roman dili de günümüzde yok olmuştur. *Glosas Emilianenses*'in en eski yazılı Baskça kelimeleri içerdiğini vurgulamak da ayrıca ilginçtir (Viñes 1987).

eyaleti *Mauretania Tingitana*'da) ve Doğu Avrupa'nın çok sınırlı bölgelerinde (Romanya'da, Moldavya'nın bir bölümünde ve ayrıca Sırbistan'ın bazı yerlerinde, Slovenya, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Ukrayna'da) ortaya çıktı (Fradejas 2010: 17-21). Kullanılmakta olan Roman dillerinin sayısı XXI. yüzyılın başlarında on ikiye indi: Rumence, Friulice, Ladino[13], Romanşça, İtalyanca, Sarduca, Fransızca, Oksitanca, Katalanca, İspanyolca, Galiçyaca ve Portekizce (Fradejas 2010: 18). Portekiz dışında, adı geçen ülkelerin hiçbirinin günümüzde tek dilli olmadığını unutmamamız gerekir: Bunların hepsinde ya birkaç Roman dili birden konuşulmakta, ya da farklı kökenlerden gelen dillerin yanı sıra birkaç Roman dili kullanılmaktadır. Buna örnek olarak İspanya'yı gösterebiliriz: Bu ülkede üç Roman dili (İspanyolca, Katalanca ve Galiçyaca) ve bir Latince öncesi dönemden kalma dil (Baskça) konuşulmaktadır. Bazı Roman dilleri zamanla dünyanın başka yörelerine de ulaşmıştır: Böylelikle İspanyolca, Portekizce ve Fransızca Amerika kıtasına ve Afrika ile Asya kıtalarının belli bölgelerine yerleşmiştir.

Sonuç

İtalya'nın Latium bölgesinde ortaya çıkmış bir Hint-Avrupa dili olan Latince, Roma'nın diliyken sonunda Avrupa, Asya ve Afrika'nın sayısız bölgesine yayılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun doğusunda son derece güçlü bir kültür dili olduğundan alt edemediği Koine Grekçesiyle yan yana varlığını sürdürürken, imparatorluğun batısında baskın bir dile dönüşmüştür. Ancak, bütün dillerde olduğu gibi, Latince de hiçbir zaman homojen bir dil olmamış, coğrafi bölgeye, toplumsal sınıflara, bu dili konuşan insanların cinsiyetine, eğitim düzeyine ya da anadillerine bağlı olarak sayısız varyantlara sahip olmuştur. Ayrıca yüzyıllar boyunca evrim geçirip değişikliklere uğramış, farklı aşamaların ardından nihayet Kilise Latincesi ve Orta Çağ Latincesine dönüş-

13 İtalya'nın kuzeyindeki bazı ilçelerde ve Tirol'lerin bir bölümünde konuşulan bu Roman dilinin, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Orta Doğu'nun bazı bölgelerine (Türkiye ve İsrail'e) dağılmış olan İber Yarımadası kökenli Sefarad toplumlarına mensup Yahudilerin konuştuğu Kastilya İspanyolcası'nın lehçesi **ladino** ile karıştırılmaması çok önemlidir. "Ladino" terimi, *latinus* (yani "Latin" ya da "Latince") kelimesinin daha modern bir biçimidir.

müştür. Rönesans döneminde hümanistlerin getirdiği bazı değişikliklerle birlikte Latince, günümüzde dünyadaki sayısız öğretim kurumlarında hâlâ öğretilmeye devam edilmekte olup Vatikan devletinin de resmî dilidir.

Latince, XI. yüzyıla doğru hızlı bir gerilemeye uğrayarak bazı yazılı metinlerin dili olarak kalmış ve konuşma dili olarak kesinlikle unutulmuştur. Yine de bu Orta çağ Latincesinden, önceleri yalnızca konuşma dilinin varyantları olarak, daha sonları da kendi başlarına birer dil olarak, Roman dilleri doğmuştur. Latinceyi öğrenmek, bu dilin nasıl, neden ve ne şekilde evrimleştiğini bilmek, geçirdiği aşamaların bilincine varmak, Roman dillerin dilbilimsel işlevlerini daha iyi anlamak açısından paha biçilmez bir araçtır.

Çev. İnci Kut

Kaynakça

Alatorre, Antonio (1979), *Los 1.001 años de la Lengua Española*, México DF: El Colegio de México, 2. bs., 1998.

Brea, Mercedes (2007), "Las lenguas románicas en la Edad Media", hzl. J. E. Gargallo Gil y Mª R. Bastardas, *Manual de Lingüística Románica*, 5. cilt, Barcelona: Editorial Ariel, s. 121-145.

Curtius, Ernst Robert (1948), *Literatura europea y Edad Media latina*, II. cilt, çev. Margit Frenk ve Antonio Alatorre, México: Fondo de Cultura Económica, 1999.

Fradejas Rueda, José Manuel (2010), *Las lenguas románicas*, Madrid: Arco Libros, 2. bs., 2016.

Herman, József (1975), *El latín vulgar*, çev. Mª del Carmen Arias Abellán, Barcelona: Editorial Ariel, 1997.

Lojendio Quintero, Mª Pilar (1995), "Observaciones acerca del «sermo vulgaris»", *Revista Canaria de Filología, Cultura y Humanidades Clásicas*, 7, s. 281-288.

López García, Ángel (2000), *Cómo surgió el español. Introducción a la sintaxis histórica del español antiguo*, Madrid: Editorial Gredos.

Marcos Marín, Francisco (1984), "Latín tardío y romance temprano", *Revista de Filología Española*, cilt LXIV, sayı 1-2, s. 129-145.

Mondéjar Campián, José (2000), "Lengua y cultura medieval españolas", hzl. Inés Carrasco, *El español y sus variedades*, Málaga: Ayuntamiento de Málaga, Área de Cultura, s. 15-52.

Rodríguez Adrados, Francisco (2008), *Historia de las Lenguas de Europa*, Madrid: Editorial Gredos.

Vallejo, Irene (2019), *El infinito en un junco: La invención de los libros en el mundo antiguo*, Madrid: Siruela-Biblioteca de Ensayo.

Viñes, Hortensia (1987), "Primer testimonio escrito del vascuence navarro: El manuscrito Emilianense 60", *Fontes Linguae Vasconum*, XIX, s. 41-52.

Wright, Robert (1988), "Latín tardío y romance temprano (1982-88)", *Revista de Filología Española*, cilt LXVIII, sayı 3-4, s. 257-269.